

הנסֵךְ הַיִּינְרִיךְ מִפְרוּסִיָּה, סָמוּךְ לִיְמֵי מִלְחַמַת הָעוֹלָם הָרִאשׁוֹנָה

קבלת פנים בקולוניה לנסיך היינריך מפרוסיה

גיל גורדון

אדריכל גיל גורדון עוסק בשימור אתרים וכותב את עבודת הדוקטורט שלו על תולדות מוסדות שנלד בארץ ישראל בעידן העות'מאני.

תנוכת בית הפועלים
במוצא, 1892 (אוטף גרא,
ארכיון התמונות יד בן צבי)

מאות שנים דרך שעריה המבוצרים של ירושלים, והמראה הראשון שחוה הנוסע כעת – עוד בטרם ראה את מצודת דוד ושער יפו – היו רסיסי מרקם בנוי ובתים בודדים שניצבו בקדמת העיר. ה"כניסה התודעתית" לירושלים החלה מתרחקת כך מהחומות, ועמק קולוניה זכה, במידה רבה, בתפקיד "שער העיר" הייצוגי מכיוון מערב. טקסים שם הפכו עממיים יותר, ולעתים השתתפו בהם גם נשים וצעירים. עד מהרה החלו אף הרשויות העות'מאניות לקיים מעת לעת קבלות פנים קצרות בעלות אופי ממלכתי בעמק. בחוגים דיפלומטיים הפך הדבר למחווה מתבקשת, ובשנת 1882 אף אירעה תקרית דיפלומטית סביב הנושא, כאשר ציר אמריקה בקושטא, לואיס וואלאס, הגיע בראש פמליה גדולה לביקור בירושלים ומצא שבקולוניה אין ממתין לו איש. הציר הזועם הגדיר את הדבר שערורייה ודרש שיוסקו מסקנות. ואכן, לאחר בדיקה קצרה פוטר מזכירו (היהודי) הוותיק של הפאשה, שהוחזק אחראי למחדל.

ביקורו של הנסיך היינריך ורעייתו: רקע היסטורי

קבלת הפנים העומדת במרכזו של מאמר זה נערכה בקולוניה לבן המשפחה הקיסרית הגרמנית ורעייתו, עם הגיעם לביקור בירושלים בראשית שנת 1890. האורח הנכבד היה הנסיך אלברט וילהלם היינריך מפרוסיה (Albert W. Heinrich von Preußen, 1829–1929), אחיו הצעיר של הקיסר הגרמני וילהלם השני. לנסיך נלוותה רעייתו, הנסיכה אירינה (Irene) פון הסה והריינוס, בביקור שנועד בעיקר לצורכי נופש ותיירות. הסיוור בן ארבעה הימים

תחנת העצירה בעמק קולוניה (מוצא) במאה ה-19

העמק הציורי ששכן לרגלי הכפר הערבי קולוניה, על מעיינותיו ועצי פרי, שימש מאז העת העתיקה נקודת עצירה טבעית לעושים את דרכם על דרך יפו-ירושלים. הרוכבים מזרחה אגרו שם כוחות לקראת טיפוסם במעלה האחרון אל העיר, והיוצאים ליפו עצרו במקום כדי להשקות את הסוסים במים ולהאכילם במספוא, טרם זינוקם אל הר הקסטל, לכיוון מערב. באמצע המאה ה-19 הפך העמק גם לנקודת פְּרֵדה ומפגש: ירושלמים מקומיים נפרדו שם מאורחיהם ששבו לשפלה, ואחרים נהגו להמתין שם להגעת נוסעים חשובים העושים את דרכם אל העיר. העצירה הקבועה בתחנה זו, יש לשער, הקנתה גם תחושת ביטחון נוספת במהלך המסע בדרך ההררית הפראית ונגועת השודדים. קולוניה, יש לציין, נמצאה אז במקום מבודד למדי, ובמרחק של שעת רכיבה מחומות העיר. שרשרת מגדלי השמירה שהקימו השלטונות העות'מאניים לאורך הדרך בשנת 1860, וסלילתה כנתיב המודרני הראשון בארץ ב-1869, אפשרו תנועה בטוחה ונוחה יותר, לא רק לפרשים ולשיירות גמלים אלא גם לעגלות ולכרכרות. בשל התנועה המתגברת היה זה אך טבעי כי בעמק הציורי יוקמו שלושה פונדקי דרכים קטנים, בראשית שנות ה-70. הללו – "בתי קפה" בניהם של אירופים מקומיים – הנעימו את זמנם של המתעכבים במקום וסייעו ביצירתו של מנהג חדש: עריכת טקסי קבלת פנים קצרים לאורחים שם. התפתחות המהירה של השכונות החדשות במערב ירושלים, עמעמה את חוויית הכניסה שחווי תיירים במשך

התעודה – שבהמשכה תיארה גם את ביקור בני הזוג במתחם שנלך – הופצה בקרב קוראי הביטאון בגרמניה ובשווייץ, ולא בארץ ישראל. חשיבותה ההיסטורית נובעת מכמה סיבות: היא מתוארת מהזווית הלא שגרתית של אחד ממקבלי הפנים; לשונה ציורית, מקיפה מבחינה גאוגרפית, ומציגה את הנוף שנים ספורות לפני הופעתה של המושבה העברית מוצא בסמוך; התעודה מתארת נוהג שהתפתח בקרב בני הקהילה הגרמנית בעיר ולא היה מוכר עד כה; והיא מציגה אירוע שלא זכה לשופר תעמולתי רחב, לבקשת הנסיך. נוסף לכך, חשיבותו של התיאור היא גם בעיתויו: שנתיים לאחר המפגש נפתח "שער" נוסף לירושלים – רעשני יותר, ציורי לא פחות ופופולרי באותה מידה – תחנת הרכבת בדרום העיר. ב־20 בינואר 1890, מועד קבלת הפנים המתוארת כאן, עדיין מילא עמק קולוניה את תפקידו המסורתי, וברוח המזרח: הכל התרחש באטיות חרישית ובחיק הטבע, כשקצב פסיעתו של סוס במעלה הגבעה קובע את קצב התקופה.

גלויה לציון הפלגת הנסיך היינריך לארה"ב ומפגשו עם תיאודור רוזוולט, 1902

בירושלים הופרע עקב מזג האוויר החורפי, אך בני הזוג הצליחו לבקר באתרים ההיסטוריים החשובים ובמוסדות הגרמניים הגדולים בעיר ובבית לחם הסמוכה. הנסיך בן ה־28, בוגר האקדמיה של הצי הגרמני, קשר את עתידו בים מגיל צעיר, ומאחוריו כבר היה שיוט בן שנתיים מסביב לעולם במסגרת הכשרתו. לימים יפתח הנסיך קריירה בצי, יפקד על "שייטת מזרח אסיה" שביססה את אחיזתה הקולוניאלית של גרמניה בים סין, ובמלחמת העולם הראשונה יפקד על "שייטת הים הבלטי" שריתקה את הרוסים בחזית הצפונית. במולדתו נחשב לאדם צנוע ואהוד על פקודיו בספינות, וזאת בניגוד לאופיו המוחצן של אחיו, הקיסר. היינריך נודע כאיש ים מוכשר, לא התערב בנושאים פוליטיים, אך כשנדרש לייצג את העניין הגרמני מעבר לים – בסין ובארצות הברית – עשה זאת בתבונה. ביקורם של בני הזוג בארץ בוצע בצנעה, ולא לווה במשמעויות מדיניות מיוחדות, ואולם אפשר להניח שדיווחיהם של התיירים רמי המעלה על אודות המזרח, משחזרו לברלין, תרמו לעיצוב ביקורו של הקיסר הגרמני בארץ הקודש שמונה שנים אחר כך (1898). בירושלים, על כל פנים, לא היה אפשר להתעלם מבוואם של נציגי השושלת הגרמנית לעיר, ואף שלטונות המחוז העות'מאני נערכו אליו בהתאם, בשולחם 50 פרשים וציוד למפגש בקולוניה.

הדיווח מקולוניה

התעודה המובאת כאן פורסמה מיד לאחר הביקור ברבעון "השליח מציון" (*Der Bote aus Zion*) של "בית היתומים הסורי" בירושלים, מוסד שהקים ב־1860 המיסיונר הגרמני יוהאן לדוויג שנלך והיה הגדול מסוגו בעיר. סגנונה הרענן של התעודה מעיד על זהות הכותב, הכומר תאודור שנלך (1865-1935), ששימש אז בתפקיד המפקח של בית החינוך ועורך ביטאונו. לימים, לאחר מות אביו, ימונה תאודור למנהל המוסד, תפקיד שמילא עד אמצע תקופת המנדט, ולנוכחותו בקולוניה הייתה חשיבות רבה.

"קריאת 'הידד!' משותפת תהיה הדבר הפשוט והמתאים ביותר"

[תעודה]

יש לנו, הגרמנים בירושלים, מנהג יפה ועתיק יומין, ובו יוצאים אנו לפגוש נוסעים – המגיעים מארץ רחוקה וראויים לכבוד מיוחד – מרחק שעה-שעתיים מהעיר, ומובילים אותם לתוך ירושלים. מקום המפגש האהוד ביותר להקביל פנים הוא תחנת העצירה האחרונה בדרך המובילה מיפו. היא נושאת את השם קולוניה, משום שלא רחוק משם שוכן הכפר הפלאחי הערבי בעל שם זה. ואכן – שם היה על אנשי המושבה הגרמנית המקומית להתכנס על מנת לקדם את פני הנסיך היינריך מפרוסיה ורעייתו, שביקורם נועד למחצית השנייה של חודש ינואר.

קולוניה שוכנת עמוק בתוך עמק של נחל חורפי. דרך טובה חדשה מובילה בתחילה, מהלך רבע שעה, על פני רכס הר כמעט מישורי, ואז, בפיתולים גדולים ורחבים [גולשת] מטה בהדרגתיות למקום פופולרי זה, שראה ביקורים תכופים. גם הטבע האיר למקום פנים והעניק לו כוח משיכה מיוחד. כשמורדות הרים גבוהים חוסמים את כל צדדיו מארבע כנפות השמים, נמתח העמק מעט יותר דרומה ומתיר [צמיחת] עצי זית וגפן יפים; במורד ההר שמנגד – המטופח בשקידה ועשיר בצמחייה – מצוי מקום הולדתו המשוער של יוחנן המטביל, עין-כרם של היום, הנושא ברכתו ממעל עם כנסיותיו ומנזריו. בתחתית העמק עצמו, בעל חמימות נעימה בחורף אך חום טרופי בקיץ, גדלים לימונים, רימונים שקדים ומיני צמחים האוהבים את קרני השמש החמות, ונוסכים על המקום, במיוחד בערבי הקיץ, את קסמו המיוחד [...]

היום, בבואנו לקבל את פניו של אחי הקיסר שלנו, נראה לנו המקום – ברוכבנו מטה, מקצתנו על סוסים ומקצתנו על גב חמורים – פחות מומין. השמים היו מכוסים עננים אפורים כבדים, האוויר היה צונן והדרך בוצית. על כן מיד עם הגיענו שמחנו לפרוש אל אחד משלושת בתי הקפה הסמוכים לדרך. אחדים מבני המהבורה לא ויתרו, ולאחר מנוחה קצרה חזרו ועלו על הסוסים לרכב לקראת השליטים המכובדים מרחק תחנה אחת נוספת, ולהסתער מערבה במעלה ההר התלול [הקסטל]. אנו הנתורים נאספנו, קמעה קמעה, באחת האכסניות שצוינו לעיל, וטיילנו, ראשית כול, תוך שיחה, על המרפסת מרוצפת האבן הלוח ושוב. בדיוק ממולה, מעבר לדרך, הייתה אמורה להיערך קבלת הפנים. הממשלה הטורקית הקימה שם, בינות לירק העד של עצי הזית העתיקים, קבוצה של אוהלים נקיים לאירוח הנסיך ופמלייתו לשהייה קצרה, ושם כבר נמצאו ככוננות משרתים להגיש כיבוד קל. דגלים טורקיים אדומים בעלי כוכב וחצי סהר לבנים, כמו גם הדגלים הגרמניים על שלושת צבעיהם, התנופפו עליהם, ומיתרי האוהל המחברים את הכניסה ליתדות קושטו בורים רפויים דמויי ערבת נחל של ענפים ירוקים של עץ הפלפל.

כאשר התעכבה ההגעה מעבר לשעה המשווערת והחל לרדת גשם, העדפנו להיכנס לחדרו הקטן של בית הקפה, להתיישב על אחד השרפרפים העומדים ליד הקיר וללגום מספולון הקפה – שגודלו כגודל ביצה – קפה טורקי חזק, בעוד צלילי הגרגור של מקטרות המים [נרגילות] ממלאים בחדגוניותם את ההפסקות שבשיחה. כך חלפו כמה שעות. אחר כך הגיע סוף סוף אחד מהרוכבים בדהירה והודיע שהנסיך קרב ובא. אולם רק כעבור חצי שעה נוספת נראתה שירה של כרכרות ובעקבותיה קבוצת פרשים קלה על פני דרך העקלתון הארוכה היורדת מהקסטל. בית הקפה התרוקן: יורדים בזהירות במדרגה הרטובה, פוסעים במתינות עם הרגליים בדרך הבוצית על מנת להיראות פחות או יותר נקיים ונעמדים בסמוך לאוהלים. כבר קודם לכן סיכמנו את כללי קבלת הפנים והוחלט שקריאת 'HOCH!' [הידד!] משותפת תהיה הדבר הפשוט והמתאים ביותר. כאשר קרבה העגלה וירדו ממנה תחילה הנסיך היינריך ואחריו הנסיכה אירינה, הדהה באוויר 'HOCH!' משולש חזק בהנחייתו של נשיא אחד הארגונים הגרמניים המקומיים. האנשים רבי המעלה פסעו על פני השטיחים הטורקיים הפרוסים אל תוך האוהל, וזימנו אליהם את נשיא הארגון והכמרים לשיחה קלה. אחר כך יצא הנסיך והודה לכולם על קבלת הפנים החביבה. בתום שהייה של כרבע שעה עלתה הנסיכה לכרכרה, ואילו הנסיך עלה על סוס. הצטרפנו – רובנו גם כן על גב סוסים – לשיירה שנעה באטיות, באופן מרשים, במעלה האחרון של ההר בדרך ירושלימה, ונכנסה לעיר. לא היו כל טקסים נוספים כיוון שהנסיך נסע בעילום שם עקב מקרה אבל במשפחה הקיסרית שחיבב דחייתם של טקסים רעשניים [...]

חזית הכניסה לבית היתומים הסורי, 1890 בקירוב

מקור התעודה: רבעון 'השליח מציון' BAZ 1890(2), pp. 25–26

לעיון נוסף:

1. ג' גרדון, 'מתחנת מסייון לשכונה: התפתחות מתחם בית היתומים הסורי של שנלר בירושלים', קתדרה, 128 (תשס"ח), עמ' 73-100.
2. י' א' ילון, לצאצאי (זיכרונות), ירושלים 1979, עמ' 79.
3. י' לנג, דבר עברית! חיי אליעזר בן-יהודה, א, ירושלים 2008, עמ' 80-81.
4. ג' קרסל (עורך), נתיבות ציון וירושלים – מבחר מאמרי אברהם משה לונץ, ירושלים 1970, עמ' 298.
5. מ"א רוג'רס, חיי יוס'יים בארץ ישראל, תל אביב 1986, עמ' 21.
6. A. Blumberg, A View from Jerusalem 1849–1858, New Jersey 1980, pp. 104–109

תעודה זו הוקראה באביב 2009 בטקס סיום שחזורו ושיפוץ של בית ילון במוצא, בסיוע המועצה לשימור אתרים.